

GYETVAINÉ BALOGH ÁGNES – KELECSÉNYI KRISTÓF

A budapesti Országház művezetőségének tagjai*

1885-től 1902-ig állt fenn a budapesti Országház Steindl Imre vezette építési irodája. A kor-szak talán legnagyobb létszámú magyarországi művezetősége harminchárom tagját Csányi Károly, Steindl tanársegédje közlése révén ismerjük, az iroda mindennapi életére Foerk Ernő rövidített gépiratként fennmaradt naplóján keresztül láthatunk rá, továbbá Sisa József 2004-ben már részletesen feldolgozta a témát.¹ Írásunk első részében az azóta eltelt időszak monografikus kutatási eredményeivel kívánunk további adalékokat közreadni elsősorban az iroda tagjainak előmeneteléről és csatlakozásuk körülményeiről, másrészt röviden pályájuk későbbi alakulásáról. A tanulmány második részében a művezetőség tagjai terveinek és megvalósult épületeinek elemzésével keressük a választ arra, hogy Steindl Imre hatása mennyiben élt tovább beosztottjaivá váló tanítványainak munkásságában.

A rendelkezésre álló egykorú közlésekből Steindl Imre több mint harminc építész és építészeti rajzoló munkatársát lehet azonosítani. Fontos forrás továbbá, hogy az építkezés során kötött szerződéseken rendszerint a művezetőség tagjai szerepeltek tanúként. A tervezők és rajzolók az építési iroda Steindl tervei szerint megvalósult, dísztelen, kétemeletes épületében dolgoztak a mai Kossuth Lajos tér déli részén. A művezetőség a Steindl Imrével 1885. március 5-én megkötött szerződés nyomán alakult meg, melyet az építésznek juttatott 450 000 forintos honoráriumból kellett fenntartani mind személyi, mind eszközállományát tekintve.²

Steindl Imre, a budapesti Országház tervezője

Steindl Imre tanári pályája 1860-ban a budai József Politechnikum magyar nyelvű oktatásának megkezdésével egy időben indult el. Bár a Bécsben töltött következő néhány év alatt ez megszakadt, az évtized végén Steindl újra az intézmény oktatói között volt, majd 1870.

* Írásunk az *Architektúra & Urbanizmus* című szlovák lap 2018. évi 1-2. számában angol nyelven megjelent cikk bővített és frissített változata. Gyetvainé Balogh Ágnes – Kelecsényi Kristóf Zoltán: *Did a Steindl School Exist? Members of the Design and Technical Management Team of the Parliament in Budapest*. *Architektúra & Urbanizmus*, 52. (2018) no. 1–2. 98–113.

¹ A legfontosabb források az iroda tagjaira és működésére nézve: Galgóczy István: *Az új országház ünnepéhez*. *Ország Világ*, 15. évf. (1894) 19. sz. 314.; n. n.: *Az állandó országház – a honalapítás ezredéves emlékének megünneplésekor*. *Építő Ipar*, 20. évf. (1896) 24. sz. 193.; Csányi Károly – Birchbauer Károly: *Az új Országház*. Budapest, 1902. 33.; Sisa József: *Az Országház: épület és műalkotás*. *Ars Hungarica*, 32. évf. (2004) 6. sz. 323–340.; MÉM MDK Magyar Építészeti Múzeum, Foerk Ernő naplója, ltsz. n.

² Nyitott maradt a belső berendezéssel, díszítéssel és bútorozással kapcsolatos építészeti munkák kérdése, azokra 1894 nyarán újabb – lényegében változatlan tartalmú – szerződést kötöttek Steindl-lel 1902. december 31-ig bezárólag. Az 1885-ös szerződés teljes szövegét közli: Zámorszky Ilona: *A magyar országház*. Budapest, 1937. 35–40.; az 1894-es szerződés lelőhelye: Országgyűlés Hivatala Műszaki Osztály tervtára: Végrehajtó Bizottság iratai (a továbbiakban: OH: VB) 1893-497., 1894-453.

október 1-jétől rendes tanári kinevezést kapott, és haláláig tanított az intézményben és annak jogutódjában, a Magyar Királyi József Műegyetemen.³ Steindl a historizmus számos építészét oktatta középkori alaktanra, és jelen volt pályájuk indulásánál. Mesteréhez, a bécsi Friedrich von Schmidthez hasonlóan a gyakorlatorientált képzést részesítette előnyben. A Wiener Bauhütte mintájára került sor az ország számos középkori emlékének hallgatókkal közös felmérésére 1874–1882 között.⁴

Bár 1870–1875 között Steindl tervei szerint épült fel a pesti Váci utcai Új Városháza, és 1880–1882 között egyszerre dolgozott a Műegyetem új, Múzeum körüti és az Állatorvosi Tanintézet István úti épületegyüttesein, a budapesti Országház tervezési megbízásának elnyerésével addig nem látott méretű feladat előtt állt. Steindlnek az egyetem mellett saját irodát fenntartania valószínűleg felesleges volt, megbízásait egyetemi beosztottjai és hallgatói közreműködésével, az egyetem eszközállományának használatával teljesíthette a kor szokásainak, sőt elvárásainak megfelelően.⁵ Az Országház esetében ezt már nem tehetette meg.

A Steindl-féle építési iroda működése

Az építési iroda mindennapjairól annak tagja, Galgóczy Sándor így számolt be, bizonyára kissé idealizáltan: „Az új országház nagy kiterjedésű telkének alsó végén van a művezetőség külön háza. A második emeleten, jól világított, fehér falú, barátságos teremben folyik a serény munka. A mint benyit ide az ember, kellemes, barátságos képpel találkozik. Éppenséggel nem komor s még kevésbé öreg urak járnak-kelnek a nagy táblákra szegezett rajzok, tervek közt s a míg a komoly munkával foglalkoznak, pattog a tréfa, mosoly mosolyra kél, mint akármelyik művésztelepen vagy jókedvű írótanján.”⁶

Az iroda egy másik tagja, Sándy Gyula önéletírásában inkább konkrétumokat idézett fel: „A hatalmas irodában akkor [1890 nyarán járunk – a szerzők] 15-en dolgoztunk, reggel 8-tól 12-ig és délután 2-től 5 óráig volt a hivatalos óra. [...] Itteni működésem közben írták ki [a] budapesti Rózsák terén (akkor Szegényház tér) építendő Erzsébetvárosi templomra a tervpályázatot, aug. 20-i határidővel. Steindl a szép országház építő feladata dacára ambicionálta, hogy Budapesten egy templomot is építsen. Beállította tehát két hétre hatalmas irodája felét – köztük engem is – hogy segítsünk neki a tervpályázaton részt venni. [...] Steindl évenként egyszer vendégül látta egész kiterjedt irodaszemélyzetét svábhegyi nyaralójában.”⁷

Sándy visszaemlékezései szerint nemcsak Steindl, de az iroda tagjai is használhatták magáncélokra a felszereléseket. Az építési iroda tagjai közt a tanítványok mellett gyakran a belőlük lett műegyetemi tanársegédek is megjelentek. Sándytól tudható az is, hogy ők általában a vezető tanárok építészeti magánmunkáiban is részt vettek: „Mínthogy pedig egy oly gyakorlati tudománykörben, aminő az építészet, az előadó tanár csak akkor marad a kor színvonalán és tud a gyakorlati ismeretekből kellő színvonalú előadásokat tartani, ha ő maga is gyakorolja a tervezést [...], egészen természetszerű, hogy meg van engedve, sőt elvárva, hogy

³ Sisa József: *Steindl Imre*. Budapest, 2005. 11–15.; Salamon Gáspár: A „Steindl-füzetek” – Egy forrás a dualizmus kori építészképzés történetének historiográfiai megközelítéséhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 66. évf. (2017) 1. sz. 69–70.

⁴ Foerk Ernő: *Steindl Imre emlékezete*. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 61. évf. (1927) 49–50. sz. 305.

⁵ Vö. Sisa: *Steindl Imre*, 15, 19.

⁶ Galgóczy: *Az új Országház ünnepéhez*, 314.

⁷ Fehérvári Zoltán et al. (szerk.): *Sándy Gyula: Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész? Lapis Angularis VI. – Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. Budapest, 2005. 16., 151.

mint gyakorló építész is működjék [...] Ehhez [...] elsősorban a hozzájuk beosztott tanársegédek használgák fel.⁸

Az építési iroda működésére vonatkozóan azonban a leggazdagabb forrás kétségtelenül Foerk Ernő gépírásos formában fennmaradt, leginkább tömondatokból álló naplója az 1898 és 1902 közötti időszakról. Ebből kiderül, hogy Foerk az irodán belül több kollégájának is segített párhuzamosan zajló munkáik tervezésében és művezetésében egyaránt. Hogy indulhasson a lipótvárosi zsinagóga tervpályázatán, három hónapnyi délutáni szabadságot is kapott. Steindl e terv későbbi zsűrizési folyamata során több ízben is szívárogtatott neki híreket arról, hogy a végül valóban 1. díjjal kitüntetett pályamunka jól áll.⁹ Máskor Steindl szűkebb körű pályázatra is beajánlotta. Foerk a mester egészségi állapotának romlásáról is tudósít, 1900 januárjában például rosszul lett az irodában, az év során később viszont, amikor Foerk volt hónapokig tartóan komolyabban beteg, Steindl meglátogatta őt, és október folyamán hiába kérte, nem engedte vissza az irodába dolgozni. 1901 elején ismét Steindl volt beteg, akivel április végén felmondásig menően összevesztek valamilyen hiba miatt, amelyért az iroda más tagjai Foerköt okolták. Egy másik kolléga, Wigand Ede közvetítésével ugyanakkor Zala György Kossuth Lajos téri Andrassy-szobra talapzatának tervezési munkáihoz és a szoborállítási műszaki felügyeletéhez is hozzájutott, miközben az e munkákra Steindl-től kapott hatheti szabadság alapján még mindig az építési iroda alkalmazásában állt.¹⁰ Az 1901 nyarán a zágrábi főposta épületére kiírt pályázat megnyerése nyomán már erősen önálló sodó tervezőtől már csak azt kérte Steindl, „néha” látogassa meg az irodát ellenőrizni a terveket, és egyúttal buzdította, hogy a hangsúlyt helyezze már saját építkezésére. Az irodán belüli feszültségekre utal, hogy röviddel ezt követően ismét összevesztek, Foerk szerint Steindl-t mások fordították ellene.

E töredékek alapján, ha nehéz is objektív képet kapni, a közös vonásokból valamelyest megérthető, miként működött az Országház építési irodáján a művezetőség a mindennapokban. E csapat gerincét az az 1850-es években született generáció adta, akik az 1870-es években voltak Steindl diákjai, és akik közül utóbb a kibontakozóban levő magyarországi műemlékvédelem néhány jelentős alakja is kikerült.

Steindl helyettese, Tandor Ottó

Tandor Ottó (1852–1913) már hallgató korában Steindl Imre közelébe került. Ezt mutatják az oktató által szervezett nyári felméréseken keletkezett rajzai az 1870-es évek második feléből.¹¹ Tandor 1878-ban ugyan Hauszmann Alajos ajánlására lett a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet (a továbbiakban: MMÉE) tagja, de ettől az évtől 1882-ig Steindl tanársegédje is volt.¹² Az Országház pályatervének kidolgozásában játszott szerepét több forrás is említi,

⁸ Fehérvári et al.: *Sándy*, 17., 29–30.

⁹ Bővebben lásd: Gábor Eszter: *A lipótvárosi zsinagóga pályázata*. Budapesti Negyed, 5–6. évf. (1997) 4/1. sz. 5–47. A Foerk-napló lelőhelye: MÉM MDK Magyar Építészeti Múzeum, ltsz. n.

¹⁰ Bővebben lásd: Borovi Dániel: *„Lovon vagy gyalog” – Az Andrassy-emlékmű felállítása és bontása a források tükrében*. Aetas, 32. évf. (2017) 4. sz. 63–97.

¹¹ 1875, Zólyom (ma Zvolen, Szlovákia) BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajztára (a továbbiakban: BME ÉMTR): 102368., 102469., 102374., 102376.; ugyanazon év, Besztercebánya (ma Banská Bystrica, Szlovákia). Forster Gyula: *Magyarország műemlékei*. 1. köt. Budapest, 1905. 439.; 1876, Lucska (ma Lúčka, Szlovákia). Forster: *Magyarország műemlékei*, 221.; 1878, Garamszentbenedek (ma Hronský Beňadik, Szlovákia). Forster: *Magyarország műemlékei*, 218.

¹² MMÉE Közlönye, 12. évf. (1878) 5. sz. 198.; Sisa: *Steindl Imre*, 15.

már az első vázlatok készítésében is tevékenyen részt vett.¹³ Helyettes művezetőként – távolléte, betegsége esetére – Steindl 1886. október 15-én nevezte meg őt, de Tandor vélhetően a kezdetektől fogva helyettesként működött.¹⁴ 1887-ben az ő jelenlétében – Steindl távollétével – tették le ünnepség nélkül az Országház alapkövét, 1891-ben pedig a vezető tervező mellett ő képviselte a művezetőséget Károly Lajos főherceg látogatásakor.¹⁵ 1894. május 5-én a bokréta-ünnepkor Steindl mellett a művezetőségből egyedül Tandor kapott helyet a díszemelőnyen, és a zárókő elhelyezési ünnepségen is ő volt az egyedüli, aki a vezető tervező mellett felszólalt.¹⁶

A millennium évére, 1896-ra kívülről szinte teljesen befejezték az épületet, majd Tandor Ottó októberben kilépett a művezetőségtől.¹⁷ Távozásának oka nem ismert. 1895 őszétől a szintén Steindl tervezte erzsébetvárosi plébániatemplom helyettes műépítésze is volt.¹⁸ Tervpályázatokon indult, és néhány önálló munkája is megvalósult, továbbá részt vett a formálódó magyar műemlékvédelemben. 1896. február 3-ával a középítéstan nyilvános rendkívüli tanárává nevezték ki a Műegyetemen.¹⁹ Nekrológja szerint elsősorban az oktatói és műemlékfelmérési munka vonzotta.²⁰ Mindkettőben alkalma nyílt kiteljesedni, mivel 1897-ben egyrészt a nyilvános rendes tanári kinevezést is megkapta, másrészt pedig a Műemlékek Országos Bizottságának (a továbbiakban: MOB) is tagja lett.²¹ Az Országház körüli szerepvállalása azonban 1896-tal biztosan nem ért véget. A Foerk-naplóból tudjuk, hogy Tandor 1898 és 1902 között is biztosan az építési irodán tevékenykedett, és a fiatalabb építész írásából szerepe továbbra is meghatározónak látszik, az utód helyettess lényegében alig említi.

Az új helyettes, Santhó István

Tandor lemondása után Steindl Santhó Istvánt (1858/59–1908) nevezte meg új helyettes művezetőként.²² Ő szintén a már említett nyári hallgatói műemlékfelmérések résztvevője volt az 1870-es évek végén.²³ 1881-ben már „Steindl [...] irodájának” tagjaként hivatkoztak rá, más források szerint viszont 1888-tól tevékenykedett az Országház építése körül műszaki

¹³ Az egymástól független említések részvételét jelzik a folyamat korai szakaszában is: „A parlament pályatervének első vázlatát Tandor készítette, Steindl távollétében.” *Tandor Ottó műépítész*. Művészet, 12. évf. (1913) 7. sz. 282. Egy másik szerző visszaemlékezése szerint az Országház dunai homlokzati megoldásának első vázlatát Tandor egyetlen éjszaka alatt rajzolta meg pesti, Kőfaragó utcai közös albrétletük udvari szobájában. Etelvári Alajos: *Az országház születése*. Zalai Közlöny, 36. évf. (1917) 42. sz. 1–2.

¹⁴ OH: VB 1886-210., 1886-220.

¹⁵ *Az új Országház alapköve*. Fővárosi Lapok, 23. évf. (1887) 237. sz. 1746.; *Károly Lajos főherceg látogatásai*. Pesti Hírlap, 13. évf. (1891) 155. sz. 7.

¹⁶ *Az állandó országháza*. Pesti Hírlap, 16. évf. (1894) 115. sz. 5.; *Az új országház*. Pesti Napló, 45. évf. (1894) 125. sz. 4., *Ünnep az új országházban*. Pesti Napló, 46. évf. (1895) 134. sz. 6.

¹⁷ Sajnos a kilépésről szóló levele az iktatott ügyiratból hiányzik. OH: VB 1896-477.

¹⁸ *Az erzsébetvárosi templom alapkövének letétele*. Pesti Hírlap, 17. évf. (1895) 289. sz. 2–3.

¹⁹ Hivatalos Közlöny, 4. évf. (1896) 6. sz. 103.

²⁰ *Tandor Ottó műépítész*. Művészet, 12. évf. (1913) 7. sz. 283.

²¹ *Új egyetemi professzorok*. Budapesti Hírlap, 17. évf. (1897) 246. sz. 6.; *A műemlékek orsz. bizottságának új tagjai*. Magyar Iparművészet, 1. évf. (1897–1898) 8. sz. 372.

²² OH: VB 66. ülés jegyzőkönyve (1896. október 22.), 4. napirend; 71. ülés jegyzőkönyve (1897. július 2.), 13. napirend.

²³ 1878, Szászsebes (ma Sebeș, Románia), Besztercebánya római katolikus templomok. BME ÉMTR: 102544, 102812, 102817, 102818.

rajzolóként.²⁴ „[E]zermester; nincs olyan dolog, a mihez ő nem ért. A múlakatosi rajzokban specialista s a mérnök és építészegylet már nem is mer kisebb pályadíjat kifizetni, mert többnyire ő vágja zsebre a díjat. Ő páratlan a dekoratív-munkában s ezen kívül elvégez mindent, a mi csak némi csekély összefüggésben van a műépítészettel.”²⁵

Santhó az apróbb tárgygal bíró pályázatokra szakosodott: nyert ékszerszekrény-, ajtóvasalat-, cserépkályha-, kandeláber- és zászlóterveivel.²⁶ Sőt az *Építő Ipar* címlapjának 1890-es pályázatán is ő lett az első, az építészeti-műszaki folyóirat 1891–1913 között az ő grafikájával jelent meg.²⁷

Az építési irodában Santhó feltehetően az ornamentális részlettervek kidolgozásával foglalkozott, majd 1902 júniusától – Steindl állapotának súlyosbodásától – gyakorlatilag ő irányította az építkezést: az ekkortól keletkezett építési iratokban már ő képviselte a művezetőséget. Steindl augusztus 31-i halálát követően Santhó azonban csak ideiglenesen lett megbízott művezető, mivel az elhunyt építész örökösei októberben Tandor Ottót kérték fel, hogy a szerződés szerint még hátralevő három hónapban művezetőként felügyelje az épület befejezését.²⁸ 1903 első hónapjaira, az elszámolás idejére Szilágyi János másodépítésszel együtt az Országház alkalmazásba vette őket.²⁹ Santhó a borító és egyes grafikai elemek megtervezésével részt vett az Országház-díszalbum létrehozásában is.³⁰ 1906 januárjában az Országház építése körül szerzett érdemeikért az uralkodó koronás arany érdemkereszttel tüntette ki – Szilágyival együtt –, decembertől pedig a képviselőház elnöke által megbízott országházi főépítésszé lépett elő.³¹ Szilágyi Jánosról (1863–1925) kevés adat ismert: 1888-ban már biztosan a művezetőség alkalmazásában állt.³² 1890-ben a pesti belvárosi plébániatemplomban megkötött házasságánál maga Steindl Imre volt a tanúja.³³ 1894-ben az építési iroda korábbi tagjának, Steinhauz Lászlónak ajánlásával lett a MMÉE tagja.³⁴ 1896 végén építőmesteri képzettséget szerzett, a 20. század első évtizedében részt vett a szegedi vízmű és a Baumhorn

²⁴ 1882 és 1889 között neve nem bukkan fel a forrásokban, talán külföldi tartózkodás miatt. (*Az orsz. m. iparegyesület – építészeti és építő-ipari szakosztályának 1880. évi működése*. Műszaki Hetilap, 1. évf. (1881) 6. sz. 43.; *Gyászrovat – Santhó István*. Budapesti Hírlap, 28. évf. (1908) 179. sz. 11.; *Az országház műépítője meghalt*. Pesti Hírlap, 30. évf. (1908) 179. sz. 11.)

²⁵ Galgóczy: *Az új Országház ünnepéhez*, 314.

²⁶ *Az Országos Ipartestület pályázata*. Fővárosi Lapok, 18. évf. (1882) 241. sz. 1497.; *A MMÉE 1890. évi kispályázata*. *Építő Ipar*, 14. évf. (1890) 11. sz. 110., 145., 4., 5. rajzmelléklet; *A MMÉE 1890. évi kispályázata*. *Építő Ipar*, 14. évf. (1890) 18. sz. 191.; *A MMÉE 1891. évi kispályázata*. *Építő Ipar*, 15. évf. (1891) 9. sz. 83.; *A MMÉE ipartestületi zászlópályázata, 1893*. *Építő Ipar*, 17. évf. (1893) 19. sz. 92.

²⁷ *A MMÉE pályázata az Építő Ipar című műszaki hetilap címlapgrafikájára*. *Építő Ipar*, 14. évf. (1890) 51. sz. 534.

²⁸ OH: VB 1902-613.

²⁹ OH: VB 1902-760.

³⁰ Neő Béla: *A magyar országház – Steindl Imre alkotása*. Budapest, [1906]; *A magyar Országház monografiája*. *Építő Ipar*, 30. évf. (1906) 18. sz. 171.

³¹ *Kitüntetések*. *Építő Ipar*, 30. évf. (1906) 4. sz. 35.; *Kinevezés*. *Építő Ipar*, 30. évf. (1906) 51. sz. 485.

³² Az első szerződés, amin Szilágyi tanúként szerepel, ebből az évből származik. OH: VB Eredeti szerződések: Ney Ede és társa szerződése (1888. június 20.).

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Római Katolikus Anyakönyvek 43. köt. 1887–1891 – Budapest Belvárosi Plébánia. 1890 – 185. fólió.

³⁴ *Az egyesület tárgyalásai*. MMÉE Heti Értesítője, 13. évf. (1894) 1. sz. 8.

Lipót által tervezett szegedi új zsinagóga kivitelezésében is, majd helyben és Debrecenben is építőmesterként tevékenykedett.³⁵

Az építési iroda további munkatársai

Steindl hallgatóiként a nyári műemlékfelmérések résztvevői voltak az 1870-es években Sztehlo Ottó (1851–1923) és Steinhausz László (1854–1908) is.³⁶ Sztehlo már 1872 őszén együtt mért fel mesterével, majd 1876 és 1878 között Steindl műegyetemi tanársegédje lett.³⁷ A kassai (ma Košice, Szlovákia) Szent Erzsébet-templom helyreállításánál Steindl javaslatára rajzolóknak nevezték ki, az egész építkezést végigkísérte, sőt 1901 után ő fejezte be.³⁸ Mestere segédje volt a pesti belvárosi plébániatemplom 1889–1894 közötti restaurálásánál is, és a bártfai (ma Bardejov, Szlovákia) Szent Egyed-templomon folyó munkákban is részt vett.³⁹ Önálló tervezési munkái már az 1890-es években voltak, többször indult pályázatokon, azonban 1895-től már mint a MOB másodépítészé működött.⁴⁰ Országközi szerepvállalása ezzel párhuzamosan csökkenhetett, tevékenysége inkább a műemlékvédelem irányába tolódott el, melynek meghatározó alakja volt az I. világháborúig.

Steinhausz szintén műemlékes kötődésű volt. 1879-től Schulek Frigyes mellett a budapesti Mátyás-templom építési irodájának alkalmazásában állt, és részt vett a szegedi református templom tervezésében is.⁴¹ Az 1880-as évek elején már Steindl alkalmazta a kassai Szent Erzsébet-templom restaurálásánál, majd 1882–1888 között művezetésével valósult meg a máriafalvi (ma Mariasdorf, Ausztria) Mária mennybemenetele templom helyreállítása. Ezt követően lett az országközi építési iroda tagja.⁴² 1890 tavaszáig építésvezetőként részt vett az Országközi terveinek kidolgozásában és a kivitelezés megindításában.⁴³ Az 1880-as évek végétől gyakori tagja volt a MMÉE pályázati zsűrijeinek, sőt az 1888/89. évi nagypályázatuk programját ő készítette elő.⁴⁴ 1888 végétől 1890 tavaszáig a mű- és középítési

³⁵ *Hivatalos közlemények.* Építő Ipar, 20. évf. (1896) 52. sz. 389.; *Szeged vízvezetéke.* Építő Ipar, 29. évf. (1905) 10. sz. 85.; *Megszűnt iparok.* Építő Ipar, 29. évf. (1905) 11. sz. 98.; *Az ipartestületbe új tagokul beléptek.* Építő Ipar, 33. évf. (1909) 50. sz. 474., 51. sz. 487.; *Megszűntek tagok lenni.* Építő Ipar, 38. évf. (1914) 20. sz. 213.

³⁶ 1872, Óraljaboldogfalva (ma Sântămăria-Orlea, Románia) ref. templom. Közösen: 1878, szászsebesi r.k. templom (ma Sebeș, Románia). BME ÉMTR: 102547., 102810., 102811. Az 1880-as műemléki felmérési rajzkiállítás szerint Steinhausz és Sztehlo együtt vettek részt még a garamszentbenedeki plébániatemplom felmérésében is. További közös felmérési munkáik: *A Magyarországi Műemlékek Ideigl. Bizottsága által hazai műemlékek rajzaiból rendezett kiállítás kalauza.* Budapest, 1880.

³⁷ *A királyi József-műegyetem programja az 1877/8. tanévre.* Budapest, 1877. 38.

³⁸ *Hivatalos közlemények.* Archaeológiai Értesítő, 2. évf. (1882) 46.; *Hivatalos közlemények.* Archeológiai Értesítő, 3. évf. (1883) 3.; Sisa: *Steindl Imre*, 88., 93.

³⁹ Nagy Virgil: *A budapest-belvárosi plébániatemplom új főoltára.* Építő Ipar, 18. évf. (1894) 2. sz. 17.; Galgóczy: *Az új Országgház ünnepéhez*, 314.

⁴⁰ *Magyarország tisztí címtára* (a továbbiakban: Tisztí címtár), 14. évf. (1895) 373.

⁴¹ Farbakyné Deklava Lilla: *Schulek Frigyes.* Budapest, 2017. 42.; Galgóczy: *Az új Országgház ünnepéhez*, 315.

⁴² *Mérnökök kirándulása.* Fővárosi Lapok, 26. évf. (1889) 238. sz. 1761.; Szepes Megyei Történeti Társulat Évkönyve, 5. évf. (1889) 191.

⁴³ Galgóczy: *Az új Országgház ünnepéhez*, 315.

⁴⁴ *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet – A mű- és középítési szakosztály.* Építő Ipar, 12. évf. (1888) 4. sz. 39.; *A festőműterem pályázatának bírálati jegyzőkönyve.* Építő Ipar, 12. évf. (1888) 14. sz. 148–150.; *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet – A mű- és középítési szakosztályok ülése.* Építő Ipar, 12.

szakosztály jegyzője is volt, e tisztségétől azonban – az építési irodában betöltött pozíciójával együtt – királyi mérnöki kinevezése miatt megvált.⁴⁵ Rövid kolozsvári kitérő után 1891 tava-szától az Országház építésénél a műszaki ellenőrség tagjaként felügyelhette a megvalósulást a befejezéséig.⁴⁶ 1896-ban már Neß Béla helyettes műszaki ellenőre volt. 1892-től királyi főmérnöki, 1900-tól pedig királyi műszaki tanácsosi pozícióban tette mindezt.⁴⁷ 1895-től lett a MOB tagja.⁴⁸ Néhány műemlékes munkától eltekintve önálló tervezőként nem működött, ellenben rendszeresen írt az *Építő Ipar* hasábjain, elsősorban szülővárosa, Lőcse műemlékeiről⁴⁹ és az Országházzal.⁵⁰ A fotózást a műemlékek dokumentációja miatt sajátíthatta el, írásait rendszerint saját fényképeivel illusztrálták. Neki köszönhető az Országház építési folyamatáról fennmaradt kevés felvétel néhány darabja.⁵¹ A Pilisi Neß Béla-féle 1906-os díszalbum első helyen említett közreműködője volt, az Országház építése körül szerzett érdemeiért ugyanekkor megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét.⁵²

Lange Keresztély⁵³ korábban a hannoveri építész és tanár, Conrad Wilhelm Hase alkalmazásában állt. August Essenwein karlsruhei születésű és iskolázottságú bécsi, majd nürnbergi építész-építészettörténésszel való munkakapcsolata is ismert, akinek 1862 és 1879 közötti lébenyi munkái jelenthetnek magyarázatot Lange Magyarországra kerülésére.⁵⁴ 1889-ben Jákon Möllert segítette rajzolóként, a következő év nyarától kisebb megszakítással a vajdahunyadi (ma Hunedoara, Románia) vár felújításánál alkalmazták.⁵⁵ Kauser Józseffel közösen indulva 2. díjat nyert 1892-ben a budapesti Fazekas (ma Szilágyi Dezső) téri refor-

évf. (1888) 23. sz. 249.; *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1888/89. évi nagy pályázata a mű- és középítéssel köréből*. *Építő Ipar*, 12. évf. (1888) 35. sz. 382–383.; *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet – A mű- és középítési szakosztályok ülése*. *Építő Ipar*, 13. évf. (1889) 45. sz. 500.

⁴⁵ *Meghívó*. *Építő Ipar*, 12. évf. (1888) 51. sz. 559.; *Meghívó*. *Építő Ipar*, 14. évf. (1890) 18. sz. 187. *Kinevezések*. *Építő Ipar*, 14. évf. (1890) 18. sz. 190.

⁴⁶ *Hivatalos rész*. Vasuti és közlekedési közlöny, 21. évf. (1890) 53. sz. 515.; *Tiszti címtár*, 10. évf. (1891) 231.; *Tiszti címtár*, 11. évf. (1892) 239.

⁴⁷ n. n.: *Az állandó országház*, 193.; *Budapesti Közlöny*, 28. évf. (1894) 51. sz. 1.; *Kinevezések*. *Építő Ipar*, 18. évf. (1894) 12. sz. 143.; *Hivatalos rész*. *Budapesti Közlöny*, 34. évf. (1900) 121. sz. 1.

⁴⁸ *Hivatalos rész*. *Budapesti Közlöny*, 29. évf. (1895) 223. sz. 1.

⁴⁹ Steinhausz László: *Egy lőcsei „Thurzó-ház” udvara*. *Építő Ipar*, 17. évf. (1893) 52. sz. 245–246.; Steinhausz László: *Reneszánsz építárium a lőcsei szt. Jakab-templomban*. *Építő Ipar*, 20. évf. (1896) 51. sz. 382–383.; Steinhausz László: *Részlet a szt. Jakabhoz címzett lőcsei plébániatemplomból*. *Építő Ipar*, 21. évf. (1897) 35. sz. 231–233.; Steinhausz László: *A lőcsei városház*, 1. rész. *Építő Ipar*, 22. évf. (1898) 18. sz. 124–126.; 2. rész. 19. sz. 131–134.; 3. rész. 20. sz. 139–142.; Steinhausz László: *A szt. Jakabhoz címzett lőcsei plébániatemplom szöszéke*. *Építő Ipar*, 24. évf. (1900) 2. sz. 7–10.; Steinhausz László: *A lőcsei városház*. *Magyar Építőművészet*, 5. évf. (1907) 7. sz. 7–15.

⁵⁰ Steinhausz László: *Kapitélek és képszékek (fries) majolikából az állandó országház épületén*. *Építő Ipar*, 18. évf. (1894) 7. sz. 75.; Steinhausz László: *Az állandó országház építése*, 1. rész. *Építő Ipar*, 18. évf. (1894) 19. sz. 225–226.; 2. rész. 20. sz. 239–240.; 3. rész. 21. sz. 251–253.; Steinhausz László: *Az állandó országház kupolacsarnoka*. *Építő Ipar*, 19. évf. (1895) 1. sz. 1–5.

⁵¹ *Az új országházzal*. *Vasárnapi Ujság*, 43. évf. (1896) 23. sz. 385.

⁵² „*A Magyar Országház, Steindl Imre alkotása*.” *Építő Ipar*, 30. évf. (1906) 6. sz. 54.; *Hivatalos rész*. *Budapesti Közlöny*, 40. évf. (1906) 10. sz. 1.

⁵³ Lange Krisztiánként is említik.

⁵⁴ Borsos Béla: *A magyar műemlékvédelem hivatala Henszlmann halálától a millenniumig 1888–1891*. In: *Magyar Műemlékvédelem – Az Országos Műemléki Felügyelőség Évkönyve IX*. Budapest, 1984. 47.

⁵⁵ D. Mezey Alice: *Möller István és „Jaák” – A templom helyreállításának ügye 1889–1895 között*. In: *Bardoly István – László Csaba (szerk.): Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára (Művészet-történet – műemlékvédelem 10.)*. Budapest, 1998. 477.

mátus templom tervpályázatán, majd 1894-ben rajzokat készített a Steindl vezetésével zajló kassai dóm-restauráláshoz.⁵⁶ A bártfai Szent Egyed-templom szintén Steindl vezette restaurálásába csak az utolsó évben, 1898-ban kapcsolódott be.⁵⁷ A művezetőségen vélhetően rajzoló szerepet betöltő Lange a századfordulón még feltűnt a Bártfa és Eperjes (Prešov, Szlovákia) közötti helyiérdekű vasút létesítése körül, további sorsa ismeretlen, vélhetően visszatért szülőhazájába.⁵⁸

Foerk Ernő (1868–1934) Friedrich von Schmidt – azaz Steindl mesterének – tanítványa volt Bécsben 1889–1891 között, majd egy évig Victor Luntz mesteriskoláját is látogatta.⁵⁹ A nyári szünetek alkalmából már ekkor Steindl országházi irodájában dolgozott, majd 1892-es hazatérésekor ott helyezkedett el.⁶⁰ Foerk azon kevesek közé tartozik, akinek aláírása az Országház belsőépítészetére és felszerelésre vonatkozó számos tervlapján is szerepel. Enteriőrök, tárgyak viselik keze nyomát, így az épületbelső kialakításában komoly szerepe volt. Vélhetően elsősorban neki köszönhető az 1900-as párizsi vilákiállításán bemutatott Zsolnaykerámia betétes miniszterelnöki bútorgarnitúra, valamint a ház századfordulós építészeti törekvéseket mutató részletei.⁶¹ 1894–1898 között Steindl tanársegédje volt,⁶² így 1895-ben részt vett az egy évre újraélesztett nyári műemlékfelmérésen Gyulafehérváron (ma Alba Iulia, Románia).⁶³ 1898-ban a budapesti Felső Építő Ipariskola tanára lett, ahol 1928-as nyugdíjazásáig oktatta a leendő építőmestereket építési alaktanra és építészettörténetre.⁶⁴ Műemlékes irányultságának jele az 1899-es felvidéki útja Bártfa, Késmárk (ma Kežmarok, Szlovákia) és Eperjes gótikájának tanulmányozására, utóbb Kalocsán és Bácsón (ma Бач, Szerbia) is készített felméréseket.⁶⁵ 1911-ben a MOB tagja lett, egy évvel később pedig az Ipariskolában élesztette újra a nyári felmérések hagyományát.⁶⁶ Tervezései során gyakorta társult, egyik első önálló munkáját, a pozsonyi Postapalotát is Sándy Gyulával közösen valószínűsítették meg 1902–1905 között. Utóbb Petrovác Gyulával társult, számos templomépítkezést és felújítást megvalósítva. A világháborút követően az ő tervei szerint fejezték be Schulek Frigyes szegedi fogadalmi templomát.⁶⁷

⁵⁶ Róka Enikő: *Pecz Samu Szilágyi Dezső téri református temploma és a protestáns centralizáló templomépítészeti hagyomány*. *Ars Hungarica*, 24. évf. (1996) 2. sz. 145.; Marosi Ernő: *Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez*. Művészettörténeti Értesítő, 18. évf. (1969) 1. sz. 40–41.

⁵⁷ *A bártfai templom fölszentelése*. *Pesti Napló*, 50. évf. (1899) 154. sz. 2.; Sisa: *Steindl Imre*, 97.

⁵⁸ *Hivatalos rész*. Vasúti és közlekedési közlöny 30. évf. (1899) 140. sz. 1189.; *Hivatalos rész*. Vasúti és közlekedési közlöny, 32. évf. (1901) 144. sz. 1479.

⁵⁹ Fleischer Gyula: *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián*. Budapest, 1935. 42.

⁶⁰ Sisa: *Az Országház*, 330.; Sisa József: *A Schmidt-iskola Budapesten*. In: F. Dózsa Katalin (szerk.): *Az áttörés kora: Bécs és Budapest a historizmus és az avantgárd között, 1873–1920*. Budapest, 2004. 139.

⁶¹ Kelecsényi Kristóf: *Az Országház bútorművészete és famunkái*. Budapest, 2021. 73–87.

⁶² *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1894/95. tanévre*. Budapest, 1894. 10.; *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1898/99. tanévre*. Budapest, 1898. 11.

⁶³ A MÉM MDK Magyar Építészeti Múzeum tulajdonában álló felvételt közli: Sisa: *Steindl Imre*, 17.

⁶⁴ Hadik András: *Foerk Ernő, az építész*. In: Hadik András – Pusztai László: *Foerk Ernő (1868 – 1934) építész emlékkiállítása*. Budapest, 1984. 5.

⁶⁵ Pusztai László: *Foerk Ernő műemlékvédelmi munkásságáról*. In: Hadik–Pusztai: *Foerk Ernő (1868–1934) építész emlékkiállítása*, 14.

⁶⁶ Bővebben: *A Magyar Királyi Állami Felső Ipariskola szünidei felvételei, 1912–1942*. Budapest, 2002.

⁶⁷ Hadik: *Foerk Ernő*, 5.

Schömer Ferenc (1859–1925) 1877–1880 között a bécsi Akadémiát szintén Friedrich von Schmidt tanítványaként látogatta, ám ekkor már részt vett az apja, Martin Schömer irányításával Schmidt tervei nyomán zajló klosterneuburgi gótikus apátsági templom helyreállítási munkáiban. Legkésőbb 1887-ben költözhetett Bécsből Budapestre.⁶⁸ 1893-ban a pesti erzsébetvárosi plébániatemplom építésénél tűnt fel.⁶⁹ Steindl az Országház mellett aligha vállalt volna el egy másik, viszonylag nagyleptékű munkának az irányítását is, ezért a templomnál Tandort jelölte ki helyettes műépítésznek, a művezetést pedig rábízta Schömerre, ami valószínűvé teszi, hogy a fiatal építész von Schmidt ajánlásával rögtön Steindl alkalmazásába léphetett. A templom 1900-ra készült el.⁷⁰ Schömer országközi közreműködését közvetlenül bizonyítják az építési iroda más munkatársaival – például Foerk Ernővel – közös tervpályázati részvételei 1896-ban és 1899-ben.⁷¹ Önállósodási törekvéseit jelzik a kutatás előtt ismeretlenül maradó, korabeli forrásokban említett magánépületei, valamint a neszmélyi plébániatemplom.⁷² 1898–1899 folyamán szintén az ő tervei alapján építették fel a Máriaremetei Kisboldogasszony templomot. A fővárosi építési engedélyek megszorodott száma alapján az Országház befejezését követően, 1902-ben önálló építészirodát nyitott Budapesten, az I. világháborúig tartó időszakban néhány bérház és villa viselte keze nyomát. Az 1907-ig tartó időszakban elsősorban a gótika jegyeit viselő épületek kerültek ki tervezőasztaláról.⁷³

Az Országház építési iroda tagjai közül Kovrig Tivadar (1862–1906) tartozott még a Schmidt-tanítványok közé, igaz, az erdélyi születésű, földbirtokos családból származó építész csak 1889–1890 folyamán látogatta az osztrák mester óráit, előtte, 1884–1889 között a pesti Műegyetem hallgatója volt.⁷⁴ Az 1891–1892. tanévben már a MMÉE tagja, 1891–1894 között Steindl tanársegédje, 1893-tól pedig a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei államépítészeti hivatal királyi mérnöke volt, majd a következő év nyaratól úti és középítészeti műszaki ügyekben királyi főmérnök a központi államépítészeti hivatalban, a századfordulót követően pedig a magasépítési ügyosztály tanácsosa lett.⁷⁵ Egyetlen ismert megvalósult épületét a Kereskedelemügyi Minisztérium felügyelete alatt álló tisztségének köszönhette, ő tervezte a millenniumi kiállítás posta-, táviró- és telefonpavilonját.⁷⁶ Az Országház körüli tevékenysége

⁶⁸ Bede-Fazekas Janka: *Id. Schömer Ferenc neogótikus építészete*. Műemlékvédelem, 60. évf. (2016) 1–2. sz. 41.; Bede-Fazekas Janka: *Id. Schömer Ferenc (1859–1925) – Életmű a máriaremetei bazilikán innen és túl*. In: Rozsnyai József (szerk.): *Építőművészek a historizmustól a modernizmusig*. Budapest, 2018. 121.

⁶⁹ K. M.: *Az erzsébetvárosi új templom*. Pesti Hírlap, 17. évf. (1895) 288. sz. 419.; Cs. T. B.: *A budapest-erzsébetvárosi templom*. Építő Ipar, 20. évf. (1896) 2. sz. 10.

⁷⁰ Csányi Károly: *A Budapest erzsébetvárosi templom*. Építő Ipar, 24. évf. (1900) 46. sz. 281.

⁷¹ *A szolnoki kaszinó*. Építő Ipar, 20. évf. (1896) 15. sz. 121.; *Pályázat eredménye*. Építő Ipar, 23. évf. (1899) 10. sz. 72.

⁷² Galgóczy: *Az új Országház ünnepéhez*, 314.

⁷³ Bede-Fazekas: *Id. Schömer Ferenc (1859–1925)* 125–135.; *A Mária-Remete-i Boldogasszony-kápolna*. Építő Ipar, 23. évf. (1899) 9. sz. 57.

⁷⁴ Fleischer: *Magyaroki 60.*; *A m. kir. József Műegyetemen oklevelet, abszolutoriumot, vagy oklevél-honosítást nyert építészek névjegyzéke. 1873 – 1928-ig*. Építő Ipar, 55. évf. (1931) 9–10. sz. 42.

⁷⁵ *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet – A mű- és középítési szakosztályok ülése*. Építő Ipar, 15. évf. (1891) 11. sz. 99.; *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1891/92. tanévre*. Budapest, 1891. 8.; *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1893/94. tanévre*. Budapest, 1893. 9.; *Kivonat a hivatalos lapból – Kinevezések*. Pesti Napló, 44. évf. (1893) 25. sz. 4.; *Kinevezés*. Építő Ipar, 18. évf. (1894) 32. sz. 395.; *Tiszti címár 14. évf. (1895) 256.*; *Hivatalos rész*. Vasuti és közlekedési közlöny, 33. évf. (1902) 133. sz. 1113.

⁷⁶ Matlekovits Sándor: *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezredéves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. 3. köt. Budapest, 1897. 83.

közelebről nem ismert, vélhetően a Steindl melletti tanársegédsége idején működött közre, Galgóczy 1894-es cikkében azonban már nem említi.

Toroczkai Wigand Ede (1869–1945) az Iparművészeti Iskola festő szakára járt. 1886–1889 közötti tanulóévei során díszítőfestészetet is hallgatott, építészeti rajzra, alaktanra Schickedanz Albert tanította.⁷⁷ Önéletrajza szerint tíz éven keresztül működött közre az Országház építésénél, ami arra enged következtetni, hogy 1892-ben Foerk Ernővel együtt a belső részletek kidolgozása céljából került a művezetőség alkalmazásába, és ott dolgozott az építkezés befejezéséig.⁷⁸ Az asztalosmunkák és bútorok tervezésén túl a különféle ornamentális fal- és üvegfestmények megalkotásában is részt vett. Wigand aláírása Foerkhöz hasonlóan szintén azonosítható néhány tervlapon.⁷⁹ Később bútor- és enteriőrtervezőként, majd az Erdélyben töltött évek alatt építésként és szakíróként, 1914 után pedig az Iparművészeti Iskola tanáraként egyaránt tevékeny volt.

A fiatalon elhunyt Monaszerly Szilárd (1860–1892) divatszalon tulajdonos édesapja 1875–1876 folyamán saját házukat Hauszmann Alajossal tervezette meg, sőt a budapesti Zöldfa (ma Veres Pálné) utcában álló házban volt 1877-től 1892-ig a professzor lakása és irodája is.⁸⁰ Monaszerly 1880–1883 között volt műegyetemi hallgató, 1884-ben a frissen végzettek számára kiírt városháza-pályázaton neogótikus tervvel indult.⁸¹ Az 1880-as évek második felében Hauszmann Alajosnak dolgozott, ő volt a budapesti Technológiai Ipariskola és Múzeum kivitelezésének művezetője 1887–1889 között.⁸² A MMÉE 1887–1888-as festőműteremház pályázatán ismét neogótikus tervvel indult.⁸³ 1889–1891-ben Steindl tanársegédje lett,⁸⁴ vélhetően ekkor kezdett el az Országház építési irodájában tevékenykedni, amelynek kolerában való elhunytáig tagja volt.⁸⁵

Schweiger Gyula (1846–1930) iskoláit vélhetően német területen végezte, majd 1867–1871 között települt át Pest-Budára. Eleinte építészeti rajzolóként működött, majd az 1880-as évek elején kezdhette meg önálló tervezői pályafutását.⁸⁶ Az 1880-as évek első feléből egyedül saját családjának tervezett nyaralója ismert.⁸⁷ Több megvalósult épülete – köztük egyedi stílusú saját villája és műteremháza is – már az évtized utolsó harmadára tehető.⁸⁸ Schweiger életművének steindli hatásokat mutató épületei egy kivétellel mind 1890 körüliek,⁸⁹ ezeket megelőzően, önálló pályája első évtizedében működhetett közre az Országháznál, mivel az 1890-es évek elejétől több nagyobb megbízása is akadt.

⁷⁷ Keserű Katalin: *Toroczkai Wigand Ede*. Budapest, 2007. 15.

⁷⁸ Keserű: *Toroczkai Wigand*, 16.

⁷⁹ Kelecsényi: *Az Országház bútorművészete*, 69–72.

⁸⁰ Seidl Ambrus (összeáll.): *Hauszmann Alajos naplója – építés a századfordulón*. Budapest, 1997. 48.; Gerle János (szerk.): *Hauszmann Alajos*. Budapest, 2002. 145.

⁸¹ *Megosztott pályadíj*. Budapesti Hírlap, 4. évf. (1884) 65. sz. 6.

⁸² Ybl Ervin a Monaszerly Konstantint (!) említő Lechner Jenőre hivatkozva említi őt. Gerle: *Hauszmann*, 179., 181.

⁸³ *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet – A mű- és középítési szakosztályok*. Építő Ipar, 12. évf. (1888) 13. sz. 140.

⁸⁴ *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1889/90. tanévre*. Budapest, 1889. 8.; *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1890/91. tanévre*. Budapest, 1890. 8.

⁸⁵ *Monaszerly Szilárd*. Építő Ipar, 16. évf. (1892) 44. sz. 313.

⁸⁶ Havas Gyöngyvér: *Schweiger Gyula (1846–1930) – Egy kelet-porosországi építőművész töredékes életműve*. In: Rozsnyai (szerk.): *Építőművészek a historizmustól a modernizmusig*, 36–37.

⁸⁷ Havas: *Schweiger*, 38.; *Magánépítési engedélyügyek*. Építő Ipar, 7. évf. (1883) 40. sz. 375.

⁸⁸ Havas: *Schweiger*, 38–42.

⁸⁹ *Magánépítési engedélyügyek*. Építő Ipar, 15. évf. (1891) 13. sz. 117.; Havas: *Schweiger*, 43–48.

Sándy Gyula (1868–1953) életművében az Országház tervezésében való részvétel margiális volt. 1886–1891 között járt a budapesti Műegyetemre, 1890 nyarán „bekéredzkedett” az Országház építési irodájába, amit Steindl jóváhagyott. A kőfaragó munkák megrendelési rajzait készítette összesen két hónapig.⁹⁰ Sándy 1891-ben Pecz Samu felkérését fogadta el a műegyetemen tanársegédi posztra, majd 1899–1914 között a Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipar Iskola tanára lett. 1914-től 1939-es nyugdíjazásáig a Műegyetem nyilvános, rendes tanára volt, számos tankönyv, cikk szerzője. A MMÉE titkáráként, valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház főépítészeként is tevékenykedett. Több hazai és nemzetközi pályázaton vett részt, többnyire egyedül vagy Foerk Ernővel együtt. Foerk naplójában is megjelenik Sándy, azonban az időbeli eltérés miatt valószínűleg nem az építési irodában ismerkedtek meg. Műemlék-felújítások mellett sok köz- és magánépületet tervezett, köztük számos evangélikus templomot.⁹¹

Nagy Károly (1870–1939) 1895-ben szerzett oklevelet a Műegyetemen. 1897–1900 közt Tandor Ottó tanársegédje volt a középítéstan tanszéken, majd adjunktus lett.⁹² E kapcsolatnak köszönhetően fordulhatott meg rövidebb ideig az Országház-építés környékén, szerepe azonban nem ismert. Nagy – Sándyhoz hasonlóan – utóbb Pecz Samu körébe és alkalmazásába került: részt vett a Műegyetem budai kampuszának tervezésében, művezetői közreműködésével valósult meg Pecz pesti városligeti fasori evangélikus főgimnáziuma és temploma 1906-ra.⁹³ Bár Nagynak önálló épületei is ismertek, Pecz adjunktusa és tervezőirodai munkatársa maradt, munkáin elsősorban az ő hatása érzékelhető.⁹⁴

Jablonszky Ferenc (1864–1945) 1885–1889 között végezte a Műegyetemet, majd egy évig a pesti belvárosi plébániatemplom Steindl vezette restaurálásában vett részt.⁹⁵ Az 1890-es évek elején a MMÉE kispályázatainak gyakori indulója is volt.⁹⁶ Országházi közreműködése szintén epizódyszerű lehetett, mivel az 1890-es évek során Hauszmann Alajos alkalmazásában állt. 1894–1897 között az ő művezetésével épült a fiumei kormányzói palota, majd a budai királyi palota északi szárnyának tervezésében is részt vett.⁹⁷ 1900 után önállósodott,

⁹⁰ Fehérvári et al.: *Sándy*, 16., 151.

⁹¹ Életéről, munkásságáról részletesebben: Bodó Péter: *Sándy Gyula (1868–1953) – A pártázatok mestere*. In: Rozsnyai József (szerk.): *Építőművészek Ybl és Lechner korában*. Budapest, 2015. 264–291.

⁹² *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1897/98. tanévre*. Budapest, 1897. 11.; *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1899/1900. tanévre*. Budapest, 1899. 12. *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1900/1901. tanévre*. Budapest, 1900. 12.

⁹³ *Az új műegyetem*. Építő Ipar, 33. évf. (1909) 51. sz. 480.; Pecz Samu: *A budapesti evangélikus új főgymnasium és templom*. Építő Ipar, 30. évf. (1906) 25. sz. 235.

⁹⁴ Műveinek összefoglalása: Fábíán Gáspár: *Új műegyetemi építész tanár*. Építő Ipar, 47. évf. (1923) 33–34. sz. 111. Lásd még: Gyetvainé Balogh Ágnes – Kalmár Miklós: *Functional thinking in the architecture of Samu Pecz and his followers*. Periodica Polytechnica Architecture, 44. (2013) No. 2. 62.; Gyetvainé Balogh Ágnes: *Pecz Samu élete és munkássága*. In: Armuth Miklós – Lőrinczi Zsuzsa (szerk.) *A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem történeti campusa*. Budapest, 2013. 264–277.

⁹⁵ *Jablonszky Ferenc építés*. Építőmesterek Lapja – A munkaadó, 22. évf. (1935) 36. sz. 215.

⁹⁶ *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet – A mű- és középítési szakosztályok ülése*. Építő Ipar, 15. évf. (1891) 2. sz. 13.; *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet – A mű- és középítési szakosztályok ülése*. Építő Ipar, 3. sz. 21.; *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet – A mű- és középítési szakosztályok ülése*. Építő Ipar, 16. évf. (1892) 10. sz. 66., 11. sz. 74.

⁹⁷ Seidl: *Hauszmann*, 58., 116.; Gerle: *Hauszmann*, 245., 286–292.

törvényszéki, bírósági épületek specialistája lett.⁹⁸ A Steindl mellett töltött idő rövidege ellenére a középkori stílusok iránti vonzalma néhány épületében testet öltött.

Az Országház vasszerkezeteinek tervezése miatt vehetett részt a munkákban Richter Károly (1850-es évek – 1914 után). 1879-ben szerzett mérnöki diplomát a Műegyetemen,⁹⁹ majd évekig Kherndl Antal tanársegédje volt hídépítéstanból. 1881-től a MMÉE tagja,¹⁰⁰ részt vett a budapesti Keleti pályaudvar szerkezeteinek tervezésében,¹⁰¹ majd a Magyar Királyi Államvasútnál lett előbb segéd-, majd 1897-től főmérnök.¹⁰²

1. kép

Az építési iroda fontosabb tagja. Wigand Ede (b3), Foerk Ernő (b4), Steindl Imre (j4), Tandor Ottó (j3) 1896., fotó: Erdélyi Mór. Forrás: MÉM-MDK Magyar Építészeti Múzeum, ltsz. nélkül

⁹⁸ Pusztai László – Hadik András – Fülöp Csilla: *Igazságügyi épületek Magyarországon a dualizmus korában*. Budapest, 1986. 77.

⁹⁹ *A királyi József-műegyetem programja az 1880/81. tanévre*. Budapest, 1880. 67.

¹⁰⁰ MMÉE Közlönye, 15. évf. (1881) 2. sz. 222.

¹⁰¹ *A magyar királyi államvasutak központi személy-pályaudvara Budapesten*. Építő Ipar, 8. évf. (1884) 34. sz. 345.

¹⁰² Tiszti címtár, 5. évf. (1886) 276., 7. évf. (1888) 297., 12. évf. (1893) 250., 16. évf. (1897) 377.

Építési rajzolók

Az építési irodát bemutató 1894-es cikkében Galgóczy István önmagára a „Steindl-irodában tanult”, festészetet is művelő tervezőként hivatkozik. Más alkalommal is ő állt kapcsolatban a sajtóval,¹⁰³ neki köszönhető az építési iroda tagjairól 1896-ban készült fotó első publikációja is (1. kép).¹⁰⁴ Önálló tevékenysége nem ismert. Müller Károly építőmester és építőanyagkereskedő volt, a Magyar Betonépítkezési Vállalat, Első Magyar Márvány- és Cementárugyár vezetője. Telephelyein agyagsövek, asztalosmunkák, cement, mozaiklemezek, műmárvány alapanyagok, sírkövek, tetőpala értékesítésével, de nedves falak kiszárításával is foglalkoztak.¹⁰⁵ Valószínűleg már a kezdetektől fogva, de 1893-tól az építkezés végéig biztosan a művezetőség tagja volt.¹⁰⁶ Lohr József építőmesterként működött a fővárosban az 1870-es évek végétől, jellemzően bontások, kis méretű épületek, gépészeti berendezések kivitelezője.¹⁰⁷ 1885 után feltételezhetően az Országház Építési Irodájához való csatlakozása miatt felhagyott az iparral. Rajzoló volt továbbá Reiter Ferenc,¹⁰⁸ akinek további tevékenysége nem ismert. Említhetjük még a Felső Építő Ipariskolát 1900-ban elvégzett, 1905-ben építőmesteri iparendélyt nyert Németh Lipótot,¹⁰⁹ akinek nevéhez néhány budapesti bérház köthető a rákövetkező évekből. Freckay Dezső¹¹⁰ utóbb az V. kerületi előljáróságon lett hivatalnok.¹¹¹ Stahl József 1904-ben építőmesteri engedélyt kapott,¹¹² majd 1905-ben megnyerte a győr-kiskúti parkvendéglő, majd három évvel később Magyar Edével társulva a kaposvári színpark tervpályázatát is.¹¹³ Ez utóbbi meg is valósult. Birchbauer Károly¹¹⁴ elsősorban mint Csányi Károly szerzőtársa ismert, akivel magánvállalkozásban 1902-ben kiadták *Az új Országház* címet viselő könyvet, melyhez Birchbauer készítette a fotókat. E kötet közölte a műszaki vezetőség 3 tagjának és 30 közreműködőjének nevét. Ez alapján az építési iroda további, az előbbiektől szintjén sem azonosítható tagjai voltak: Csikós István, Endrődi István, Komlóssy István, Korompay Ernő, Melles Géza, Schneider Ferenc, Tóth Béla és Vásárhelyi Dezső.¹¹⁵

A Steindl-féle építési iroda hatása

1891-ben az Országházon dolgozó építészek, ipar- és képzőművészek, iparosok havi rendszerességgel találkozóiból született meg a századfordulót követően a Steindl cég néven ismerté

¹⁰³ Galgóczi István: *Az erzsébetvárosi új templom alapkövetétele*. Vasárnapi Ujság, 42. évf. (1895) 43. sz. 711.; *Az új országházról*. Vasárnapi Ujság, 43. évf. (1896) 23. sz. 385.

¹⁰⁴ *A hét halottai*. Uj Idők, 8. évf. (1902) 37. sz. 218., 222.

¹⁰⁵ Aláírása az építési iratokban szerepel: OH: VB 1902-760.

¹⁰⁶ Budapesti Czim- és Lakjegyzék 7. évf. (1891–1892) 309., 327., 343., 345., 382., 385., 386., 393., 398.

¹⁰⁷ *Fővárosi ügyek – A középítési 7-es bizottságnak*. Építő Ipar, 1. évf. (1877) 42. sz. 873.

¹⁰⁸ Aláírása az építési iratokban szerepel: OH: VB 1902-760.

¹⁰⁹ Aláírása az építési iratokban szerepel: OH: VB 1902-760.; *Budapesti Építő-, Kőműves-, Kőfaragó- és Ács mesterek Ipartestülete – új iparendélyek*. Építő Ipar, 29. évf. (1905) 20. sz. 183.

¹¹⁰ Aláírása az építési iratokban szerepel: OH: VB 1902-760.

¹¹¹ *Személyi ügyek – V. kerületi elüljáróság*. Fővárosi Közlöny, 22. évf. (1911) 99. sz. 3938.

¹¹² *Az Építőmesteri Képzettség Megvizsgálására Szervezett Bizottság*. Építő Ipar, 28. évf. (1904) 27. sz. 205.

¹¹³ *Hazai Krónika – A győr-kiskúti parkvendéglő*. Művészet, 4. évf. (1905) 2. sz. 126.; *Tervpályázat eredménye*. Építő Ipar, 32. évf. (1908) 28. sz. 284.

¹¹⁴ Aláírása az építési iratokban szerepel: OH: VB 1902-760.

¹¹⁵ Csányi–Birchbauer: *Az új Országház*, 33.

vált szervezet.¹¹⁶ Az egyesülés elnöke Alpár Ignác volt 1903-tól haláláig, aki szerint az első összejövetelekre Steindl vezetésével került sor, más források alapján viszont a névadó egyetlen alkalommal sem jelent meg a gyűléseken.¹¹⁷ Foerk Ernő naplójának egyik bejegyzéséből inkább ez utóbbi állítás helyességére lehet következtetni, Steindl ugyanis kifejezetten kérte tőle az Országháizról szóló monográfia előkészítése során, hogy abba lehetőleg a céh ne legyen bevonva. Céljuk eleinte az építkezésen kialakult szakmai kapcsolatok ápolása és az önképzés volt. Steindl halála után ez kiterjedt a mester emlékének ápolására is, majd 1907-től a nyilvánosság elé lépve, pályázatok útján a hazai művészeti törekvések támogatására is. A céh Alpár előtti elnökei Tandor Ottó, Szezhlo Ottó, majd Santhó István voltak.¹¹⁸ Működésük nyomán jöhetett létre a mester 60. születésnapjára az úgynevezett Steindl-album, mely az Országház körül közreműködő 130 személy,¹¹⁹ köztük az építési iroda tizenhárom tagjának fényképét tartalmazza.¹²⁰ Steindl hatása azonban nemcsak e szervezetben nyilvánult meg, hanem az országközi építési iroda tagjainak az építkezéssel párhuzamosan és a későbbiekben készült munkáit vizsgálva is érzékelhető.

Tandor Ottó két pályamunkája, az Iparművészeti Múzeum és Iskola 1890–1891-es, valamint az ezredéves kiállítás történelmi csarnokának 1893-as tervei mutatják leginkább Steindl hatását. A múzeum tervpályázati zsűrijében nemcsak Steindl Imre, de Szezhlo Ottó is részt vett.¹²¹ Bár a pályázat titkos volt, nehezen képzelhető el, hogy ne ismerték volna Tandor tervét, vagy ne ismerték volna fel a bírálatkor munkatársuk keze nyomát. Tandor 2. díjat kapott Lechner Ödön és Pártos Gyula terve mögött, azonban a bírálók a díjazottak körében egy újabb, második forduló megtartására tettek javaslatot elsősorban Steindl Imre nyomására.¹²² Kipattant egy kisebb botrány is Tandor terve körül, mivel nagyobb telekre készült, mint a pályázati kiírásban szereplő terület. A MMÉE ez ügyben tartott 1891. július 17-i ülésén maga Steindl védte meg helyettese tervét, amit végül nem zártak ki, mivel az eltérés nem volt számottevő mértékű, áttervezéssel orvosolható lett volna.¹²³ A megbízás kiadásával tovább késlekedtek. Az *Építő Ipar* 1893 tavaszán rövid közleményt közölt Steindl Imrétől, aki a pályatervek publikálását tűzte ki célul, azonban végül csak egyetlenegy jelent meg: Tandor terve, szöveges ismertetésével, ábrákkal.¹²⁴ Az ekkor még meg sem indult kivitelezés miatt a tervek publikációjával azok alternatívaként való szerepeltetése lehetett a cél, ám ekkor a Lechner–Pártos társulást már nem lehetett elűzni a megbízástól.

Tandor pályaterve egészen nyilvánvaló hasonlóságot mutat az Országház homlokzatképzésével, annak ellenére, hogy számos olyan elemet is alkalmazott a homlokzaton, amelyek a törvényhozás épületén nincsenek jelen. A lekerekített saroktorony kivételével a tömegforma

¹¹⁶ Az alapítás éve a céh serlegére 1910-ben kiírt pályázat leírásából ismert. *Pályázat serlegre*. *Építő Ipar*, 34. évf. (1910) 7. sz. 69.; *Alpár Ignác követeli, hogy engedjék dolgozni*. *Esti Kurir*, 3. évf. (1925) 14. sz. 4.

¹¹⁷ *Huszonöt éves a Steindl-céh világhírű tanyája*. *Lantos Magazin*, 2. évf. (1930) 4. sz. 296–300.

¹¹⁸ *Két ünnep*. *Építő Ipar*, 37. évf. (1913) 51. sz. 558.

¹¹⁹ Szakács Margit: *A Steindl album*. *Történelmi Múzeumi Közlemények*, 5. évf. (1984) 1–2. sz. 38.

¹²⁰ Ezekon szerepel: Birchbauer Károly, Csikós István, Foerk Ernő, Freckay Dezső, Lange Keresztély, Müller Károly, Reiter Ferenc, Santhó István, Schömer Ferenc, Szilágyi János, Szezhlo Ottó, Tandor Ottó, Toroczkai Wigand Ede.

¹²¹ *Az orsz. iparművészeti palota*. *Építő Ipar*, 15. évf. (1891) 20. sz. 185.

¹²² Ács Piroska: *Az Iparművészeti Múzeum palotájának építéstörténete*. Budapest, 1996. 19.

¹²³ *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet – A mű- és középítési szakosztályok ülése*. *Építő Ipar*, 15. évf. (1891) 29. sz. 263–264.

¹²⁴ St[eindl Imre]: *Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és Iskola*. *Építő Ipar*, 17. évf. (1893) 17. sz. 65.

és az arányok a Duna-parti épület szárnyait idézik, a középrizalit kompozíciója mintha csak az Országház főbejáratának egyik tervváltozata lenne, hiába a félköríves nyílások sokasága a földszinten és a félemeleten. Tandor bátrabban alkalmazta a csúcsíves nyílások filigrán mérművekkel való kitöltését, a főpárkány feletti törpearkádok és a pártázat, a meredek esésű tetőformák, a rizalitok első emeleti vimpergás lefedésű erkélyei együttesen az Országház erős hatását mutatják. A saroktoronynál a fedés módján – a tizenhatszög alaprajzú kupolaformán – is látható a mester hatása. (2. kép)

2. kép

Tandor Ottó 2. díjas pályaműve az Iparművészeti Múzeumra, 1891. Forrás: *Építő Ipar* 17. évf. (1893) 15. sz. melléklet 27. tábla

Az ezredévi kiállítás történeti csarnokára a négy pályázó közt egyenlő arányban megosztott megvételt nyert a Tandor által beadott pályamű.¹²⁵ Az épület legmarkánsabb eleme, a négyzetes alaprajzú tér fölé ültetett kilátóteraszos kupola volt, melynek tetőszerkezete szintén tizenhat cikkelyes. A vimpergás oromzatokkal koronázott nyílások itt ugyan nem érnek össze, de a dob párosablakokkal való megnyitása az erzsébetvárosi plébániatemplom Steindl-féle, C-változatú pályatervével mutat rokonságot. Itt is megjelennek a nagyméretű ikernyílások felső mezőjét kitöltő filigrán, rózsablakszerű motívumok, azonban a tető esése már jelentősen kisebb.

Nemcsak Steindl támogatta Tandort a pályázatokon, fordítottjára is akadt példa. 1889–1890 folyamán a MMÉE nagypályázata és az erzsébetvárosi plébániatemplom pályázata egymással időbeli átfedésben zajlott. Tandor állítólag a már elkészült pályamunkáját a plébániatemplom helyett az MMÉE pályázatra nyújtotta be.¹²⁶ Bár a határidők miatt az állítás cáfolhatónak tűnik, Tandor láthatólag ambicionálta egy nagyméretű neogótikus templom tervezését, azonban a Steindl-lel való konkurálást kerülte. 1. díjas tervén egyszerre jelentek meg mesterének hatásai és gótikájának önálló vonásai. A mellékrajzok elől oldalirányba kitolt főhomlokzati toronypár Klosterneuburgot, illetve Kassát idézi, az utóbbit különösen a

¹²⁵ *A millenniumi kiállítás tervpályázatai*. *Építő Ipar*, 17. évf. (1893) 23. sz. 109.

¹²⁶ A cikk szerint a terv visszatartására az „utolsó pillanatban” került sor. *Tandor Ottó műépítész*. *Művészet*, 12. évf. (1913) 7. sz. 283.

tornyoknak a főhajó homlokzatával való áthidalásos összekötésével. Számos részletében – például a toronytesteknél – a francia gótikát használta fel Tandor.

Az erzsébetvárosi plébániatemplom pályaterveinek kidolgozásában tudhatóan a „fél iroda” részt vett 1890 nyarán.¹²⁷ Az építkezés művezetője Schömer Ferenc lett. A pályázatra készült négy tervváltozat fényében érdemes pillantást vetni Schömer ebben az időszakban tervezett templomaira.¹²⁸ Neszmélyi plébániatemploma kis méreténél fogva kevés karakteres elemet visel, tornya viszont az A-jelű pályaterv tornyának redukált és a falusi mérethez igazított változata. Máriaremetei templomának tornyán pedig a B-változat azonos részén alkalmazott, sarok-támpillérre állított baldachinos szoborfülke jelent meg. Szilágyi János 1895-ben épült, korai gótikus formákkal dolgozó zentai római katolikus templomának viszont nincs ennyire jól megragadhatóan steindli hatást mutató részlete.

Steinhausz László 1893-ban készült pótlólagos diplomatervét Steindl mutatta be az *Építő Ipar* hasábjain.¹²⁹ Az eltérő funkció ellenére nagyfokú hasonlóságot mutat Steindl 1868-ban Nemes Ábrahám részére készített sírkápolna tervével.¹³⁰ Az épülettömeg, az alaprajzi forma is rendkívül hasonló. (3. kép) Valószínű, hogy Steinhausz ismerte vagy egyenesen felhasználta Steindl évtizedekkel korábbi tervét. Ez a terv első látásra hasonlít az iroda másik tagjának, Sztello Ottónak 1895-ben felavatott szolnoki református templomára.¹³¹ Sztello az épületre 1890 nyarán pályázott, a zsűri előadójaként Steindl segítette beosztottja győzelmét.¹³² A főhomlokzat kompozíciója – a lépcsőtoronypár közé zárt keskeny főhomlokzat és a belső tér fölé magasodó torony – valóban hasonló, azonban Sztello egészen eltérő alaprajzi formát választott, mely elsősorban Pecz Samu 1888-ban publikált ötszögű templom-ideáltervével hozható összefüggésbe.¹³³ Szintén viszonylag független tervezői attitűd sejlik fel a vingai (ma Vinga, Románia) római katolikus templom 1887-es, 1. díjas pályaterve és az 1896 körüli ceglédi evangélikus templom mögött.¹³⁴

A két Schmidt-tanítvány, Foerk Ernő és Schömer Ferenc közös terve 1898–1899-ben 1. díjat nyert a lipótvárosi zsinagóga tervpályázatán.¹³⁵ (4. kép) Steindl Imre ennek a bírálóbizottságnak is tagja volt. A zsinagógához jól illő, sajátos neogótikus és mór elemeket keverő stílusa ellenére az épület kupolája és tornyai révén az országházi tervezőiroda hatását mutatja. Különösen a tizenhatszögű kupoladob architektúrája mutat szoros rokonságot az Országházzal. A dob felületén megjelenő rózsablakok, innen a háromszögű orozatok sora még inkább az erzsébetvárosi templom C-változatának kupolamegoldásából lehetnek ismerősek.

¹²⁷ Fehérvári et al.: *Sándy*, 16.

¹²⁸ Galgóczy: *Az új Országház ünnepéhez*, 314.; *A Mária-Remete-i Boldogasszony kápolna*. *Építő Ipar*, 23. évf. (1899) 9. sz. 62., további ábrák: uo. 63., 64., 68., 69., 78., 79., 86.

¹²⁹ St[eindl Imre]: *Ágostai evang. templom*. *Építő Ipar*, 17. évf. (1893) 7. sz. 9.

¹³⁰ Sisa: *Steindl Imre*, 37.

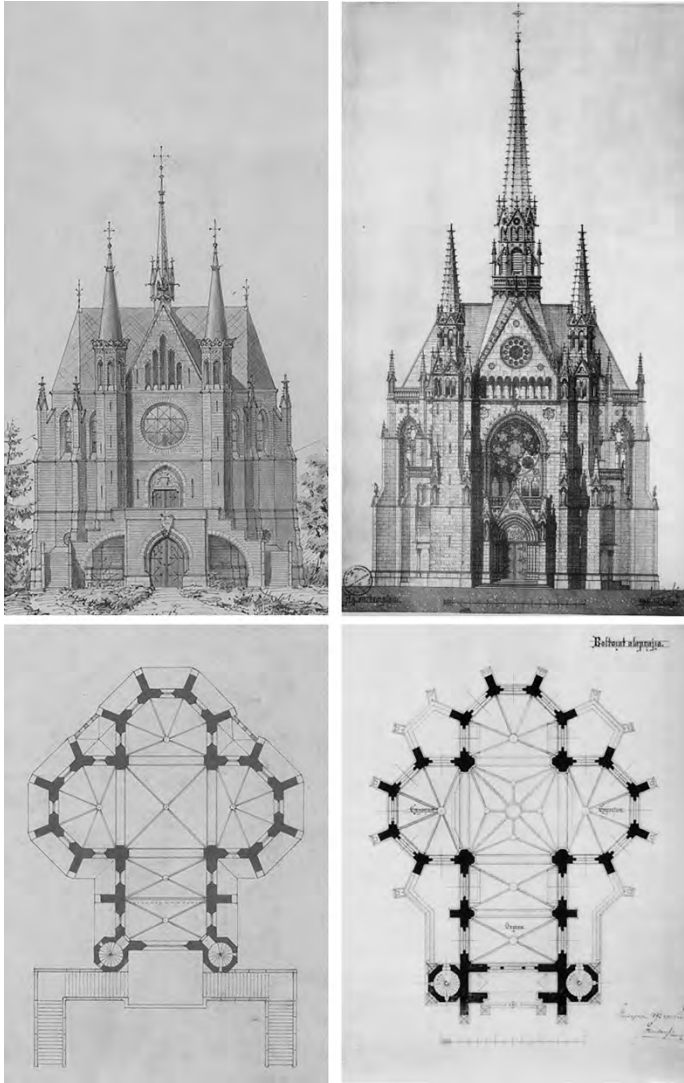
¹³¹ *A szolnoki evang. ref. templom*. *Építő Ipar*, 16. évf. (1892) 45. sz. 317.

¹³² Fehérvári et al.: *Sándy*, 40.

¹³³ Vö. Róka: *Pecz Samu*, 137.; Krähling János: *Pecz elmélete és a templomépítés gyakorlata – Utóhatása a magyarországi evangélikus templomépítészetben*. *Architectura Hungariae*, 16. évf. (2017) 1. sz. 22–23.

¹³⁴ Németh Nóra – Maróty Katalin: *A bolgáraké magyarok legnagyobb temploma: a vingai római katolikus templom építészeti tervpályázata*. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, 20–21. évf. (2015–2016) 1. sz. 159–180.

¹³⁵ *Pályázat eredménye*. *Építő Ipar*, 23. évf. (1899) 10. sz. 77–78.; lásd még: Gábor: *A lipótvárosi zsinagóga pályázata*, 5–47.

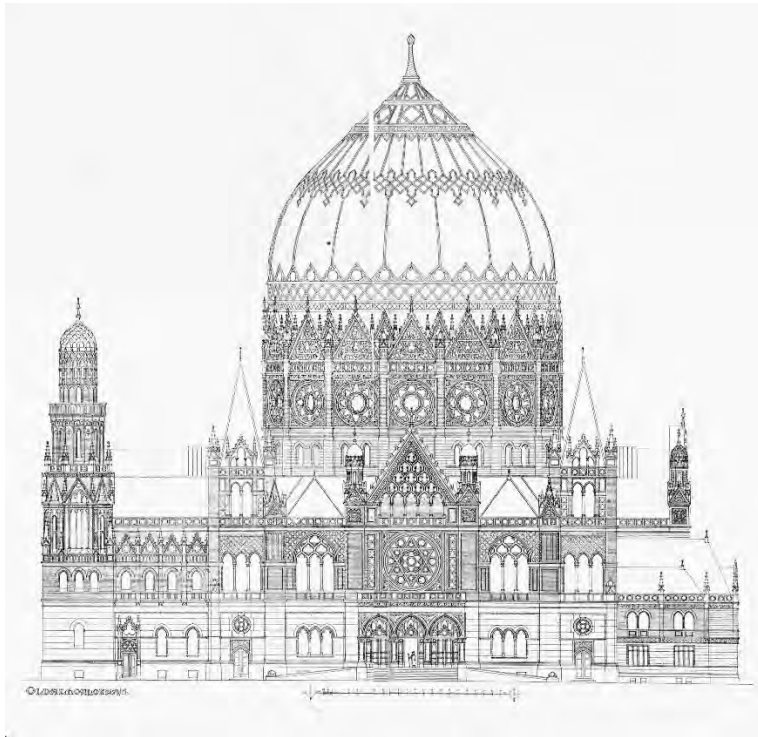
3. kép

Steindl Imre sírkápolna terve 1868-ból és Steinhausz László diplomaterve református templomról 1893-ból. Forrás: Budapest Főváros Levéltára XV.17.i.1 PM16/1-2., Építő Ipar, 17. évf. (1893) 7. sz. melléklet 15., 16. tábla

Az építési iroda tagjai együttműködésének másik példája a szolnoki kaszinó 1. díjas pályaterve és megépítése 1896-ban Szehlo Ottótól és Schömer Ferenctől.¹³⁶ A neoreneszánsz épület az Országházzal aligha rokonítható, azonban a steindli életművel való kapcsolata kiutatható. A mester az első volt az 1870-es évek közepén, aki az itáliai eredetű reneszánsz formák alternatíváit keresve a német és francia reneszánsz elemeit alkalmazta. A szolnoki

¹³⁶ A szolnoki kaszinó. Építő Ipar, 20. évf. (1896) 15. sz. 121.

épület két karakteresen egyedi jegye is ezekhez a törekvésekhez kapcsolható: a sarokhoz eső tengelyek oromzatai, valamint a főhomlokzat két szélső tengelyének keretezése Steindl kočsáci (ma Kočovce, Szlovákia) kastélytervével, valamint pesti Lyka-házával állhat összefüggésben. Schömer Ferenc további életművében a középkori építészet formakincse is szerepet kapott, bérházain, villáin és középületein is megjelentek a neogótikus stílusjegyek.¹³⁷

4. kép

Foerk Ernő és Schömer Ferenc 1. díjas pályaműve a lipótvárosi zsinagógára, 1899.

Forrás: MMÉE Közlönye 33. évf. (1899) 4. sz. 126–127.

Az iroda munkatársai által alkalmazásuk időszakában vagy azt követően készített néhány további világi épület és terv is ismert. Monaszerly Szilárd 1888-as festőműteremház terve bár neogótikus, architektúrája egyáltalán nem a Steindl által használt forrásokból merít, hanem a reneszánszban is valamelyest tovább élő német polgári gótika világából. Schweiger Gyula 1889-ben saját maga számára építtet pesti villája még e szabadabb műfajban is igen egyedi stílust képviselt. 1890 körül megvalósult két budapesti bérháza még a késő historizmus sokszínűségében is könnyen azonosítható. Az épületek polikróm téglahasználata és a színes, mázas betétek alkalmazása Steindl Újvárosházájának és műegyetemi épületeinek hatását mutatja. Schweiger 1891-es Budapest József utcai (ma Mikszáth Kálmán tér) bérháza homlokzatán alkalmazott először neogótikus díszeket. Nem tartotta magát azonban szigorúan ehhez a stílushoz, ugyanakkor életműve során vissza-visszatért hozzá. Az 1890-es

¹³⁷ Részletesebben lásd: Bede-Fazekas: *Id. Schömer Ferenc (1859–1925)*, id. mű.

évek második felétől neobarokk épületekkel jelentkezett.¹³⁸ Wigand Ede 1899-es, Balatonalmádiba tervezett fachwerkes Baróthy-villája és saját „kunyhó”-ja már jóval inkább az iparművész-építész későbbi, népi motívumokra támaszkodó stílusát előlegezte meg.¹³⁹ Az utóbb bírósági épületeiről ismertté vált Jablonszky Ferencről – rövid országházi közreműködése és a Hauszmann Alajossal való hosszabb kapcsolata ellenére – nem voltak idegenek a középkori stílusjegyek, ez azonban már inkább a kései historizmus stíluspluralizmusának volt köszönhető, és annyiban köthető csak Steindlhez, hogy ezekről tőle tanulhatott első ízben. Jablonszky 1905-ös pesti Egyetem téri épületcsoportja, valamint fő műve, az 1916-ra elkészült Budapesti Központi Királyi Járásbíróság épülete született e stílusok hatása alatt. Az irodában hosszabb ideig tevékenykedő Foerk Ernő és Toroczkai Wigand Ede futották be utóbb a legjelentősebb pályát. Alkotó egyéniségüket talán az mutatja legjobban, hogy az Országházra gyakorolt hatásukról is lehet beszélni a belsőépítészeti munkákban megjelenő századfordulós irányzatoknak köszönhetően.

„[N]em mondhatjuk-e, hogy Steindl Imre részint tanári, részint magán működésével valószínű magyar gothikus iskolát teremtett? [...] Látjuk azt a gárdát, a mely mellette fölnőtt, a mely az ő vezetése alatt hazánk számos műemlékét restaurálja: a melynek egyes tagjai hol egyik, hol a másik pályázattól kerülnek ki győztesen s már a vidéket számos kisebb-nagyobb, de iskolájuk irányába vágó építészeti sikerült alkotással gazdagították. [...] Ez csak kétségtelenül bizonyos irányban dolgozó iskola, a mely – ha kevés is még ma a sajátos tulajdonsága – kétségenkívül mindinkább erősödni fog.”¹⁴⁰ Nendtvich Gusztáv 1891-ben közölt sorai – és különösen az idézet utolsó szavai – utóbb csak korlátozottan bizonyultak igaznak, a magyar építészettörténet-írás is óvatosabban fogalmaz a kérdés kapcsán.¹⁴¹ Steindlnek ugyan sokirányú működése révén kulcsszerepe volt a neogótika polgárjogának helyreállításában, azonban mestere, Schmidt iskolateremtését nem tudta idehaza megismételni. Erre aligha volt lehetősége egy végőráit élő stíluskorszakban, ahol az építészeti progresszió már más irányokat vett.

¹³⁸ Részletesebben lásd: Havas: *Schweiger*, id. mű.

¹³⁹ *Jelen számunkban közlünk*. *Építő Ipar*, 23. évf. (1899) 42. sz. 309–312.

¹⁴⁰ Nendtvich Gusztáv: *Budapest építőművészete 1. rész*. *Építő Ipar*, 15. évf. (1891) 3. sz. 18.

¹⁴¹ Vö. Sisa: *Az Országház*, id. mű; Sisa: *Steindl Imre*, id. mű.

BALOGH ÁGNES GYETVAINÉ – KRISTÓF KELECSÉNYI

The Foremen of the Construction of the Parliament in Budapest

The construction office of the Parliament in Budapest led by Imre Steindl was located in a puritanical, two-story building on the current Kossuth Square between 1885 and 1902, coordinating the work of architects, draftspersons, designers, and foremen. Contemporary sources allowed us to identify more than thirty people working on the project. The first section of the study attempts to demonstrate how the office functioned as a workplace. To do so the results of our monographic research regarding these individuals is also presented here, in more or less detail depending on the significance of the person's role in the project. The careers of Steindl's two deputies, Ottó Tandor and István Santhó are discussed in detail. We examine how they joined the construction of the Parliament, and how their careers progressed after its conclusion. The core of the construction office was formed by the generation born in the 1850s, who were Steindl's students at the Budapest University of Technology in the 1870s. Many of them had become significant figures of the nascent Hungarian heritage preservation, while others took on office positions or worked as prolific designers. Besides Ernő Foerk and Ede Toroczkai Wigand, other like Ferenc Jablonszky, Gyula Sándy, Ottó Sztehlo, Ferenc Schömer, and Gyula Schweiger also deserve to be mentioned. The final section of the study examines the unrealized projects of Steindl and his associates, to see if the office serving this huge construction project also functioned as a think tank. How did it influence its members? Could the country's largest Neogothic construction project launch a new school of architecture?